

VOYAGA YETMAGANLAR ORASIDA DEVIANT XULQ-ATVORNING RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUHITNING TA'SIRI

Nurqobilova Sabohat Baxtiyor qizi

Surxondaryo viloyati Jarqo'rg'on tumani 61-sonli umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotasiya: ushbu maqolada voyaga yetmaganlar orasida yuzaga keladigan deviant hulq-atvor, uning ko'rinishlari, olimlar fikrlari, qarashlari va bu borada olib borilgan izlanishlari haqida ma'lumotlar berilgan. Oilada shaxslararo munosabatlar, oilada yuzaga keladigan nizolar va ularning farzandlar tarbiyasiga, xulq-atvori va ruhiyatiga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: ota-onalar, deviant hulq-atvor, OAV, g'amxo'rlik, tarbiyaviy funktsiya, oilaviy tarbiya, o'smirlar, oilaviy muammolar, nizolar, huquqbuzarlik, affektiv soha, disfunktsional, emotsional holat, agressiv xulq-atvor, oilaviy munosabatlar.

Bola tarbiyasida, ijtimoiy me'yorlar talabi asosida tarbiyalashning eng muhim, eng birinchi ijtimoiy nazorat instituti bu oiladir. "Yoshlarimiz tarbiyasi qanchalik mukammal bo'lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi." [1] Chunki farzand tarbiyasi beshikdan boshlab, barkamol komil inson bo'lib shakllanishida nikohli sog'lom oila muhitining o'rni benihoya katta va salohiyati cheksizdir. Har bir farzand inson bo'lib, shaxsga aylanishining dastlabki manbai ota-onaga, oilaga, bevosita bog'liqdir. Insondagi xulq-atvor, axloq-odobning dastlabki normalari oilada shakllanib, maktab, mahallada, jamoatchilik o'rtasida ta'lim-tarbiya tizimi faoliyati jarayonida takomillashadi, insoniy fazilatlari shakllanib takomillashib komil insoniylik darajasigacha ko'tarilib boradi, agar aksi namoyon bo'lsa buzg'unchi, tajaovuzkor shaxsga aylanib qoladi.

Ma'lumki har bir oilada bolalarni muayyan tarbiyalash usullarining o'ziga xosligi mavjud. Ushbu holatlarda ota-onalarning xulq-atvori alohida o'rin tutadi va bu bolaning ijtimoiylashuviga ta'sir etadi. Mazkur holatda oiladagi tartib-intizom, o'zaro muloqot alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan deviant va tajovuzkor xulqli farzandlari bor oilalardagi tarbiya usullari o'rganilganda, ota-onaning kayfiyatiga ko'ra, ko'p hollarda qattiqqo'llik, jazolash, ota-onalik mehrining "tanqis"ligini namoyon qilish kabilar qayd etilgan. Deviant xulqli va ijobiy xulqli o'quvchilarning oila sharoiti o'rganilganda, deviantlilarning nomaqbul oilada tarbiyalanganliklari tasdiqlangan. Xulq og'ishini kelib chiqishiga aloqador oilaviy va ijtimoiy omillar muammosiga bag'ishlangan tadqiqotlarning tahlili ko'rsatishicha, ikki o'zaro bog'liq omil orasidagi;

- funksional yoki xulq-atvorga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiluvchi shaxslararo jarayonlar
- bevosita ta'sir qiluvchi, o'zida oila tarkibi hamda hajmini mujassamlashtirgan tizimli jarayonlarga ajratish mumkin.

Deviant xulqli farzandi bor oila a'zolarining o'zaro munosabatlarida rad etilganlik va befarqlik kabilar ko'proq ko'zga tashlanadi. Tadqiqotlarining ko'rsatishicha, ota-onasidagi doimiy nizolar, urush-janjallar, o'zaro xusumat, shuningdek, mustahkam bo'lmagan nikoh deviant xulqida yoshligidanoq o'z asoratlarini ko'rsatadi. Bunday ota-onalar o'z farzandlarining ijtimoiy tarbiyasiga, ularga nisbatan kam e'tibor beradilar. Ayni vaqtda farzandlar tomonidan ham shunday munosabat kuzatiladi. Ushbu holatlar sof psixologik nuqtai nazaridan etibor berilsa xar qanday xuquqbuzarlik, xar qanday jinoiy faoliyatning alohida turi sifatida talqin qilinadi. Bunda inson ijtimoiy faolligini belgilovchi va o'ziga hos qonunbuzarlik shaklida ifodalovchi uning psixik holati, shaxsning motivatsion jabxasi, individual psixologik sifatleri, psixologik xususiyatlari, sub'yektning ijtimoiy qadriyatlarga munosabatlarida o'z ifodasini topadi. voyaga yetmaganlar xos deviant xulq-atvor va ularni ijtimoiy moslasha olmaslik (dezadaptatsiya) muammosi kuchayib borish xususiyatiga ega ekanligi bois ham juda dolzarbdir. Bunday o'smirlarning umum qabul qilingan ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy me'yorlarni tan olmasligi, ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi oila, maktab, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlar oldiga muhim vazifalarni yuklaydi. Xulqatvorida buzilishlari bo'lgan o'smirlarning psixik rivojlanishida ham o'zgarishlar ro'y berishi sir emas. Shu bois ularning xulq-atvorida buzilishni keltirib chiqaruvchi sabablarni tadqiq qilish, oilaning farzand tarbiyasidagi o'rnini o'rganish alohida yondashuvni talab etadi.

Bolaning dunyoga, jamiyatga, ijtimoiy me'yorlar va xulq-atvor qoidalariga munosabatining birinchi namunasi ota-onalardir. "Bola huquqlari" to'g'risidagi konventsiyada "shaxsning to'liq va uyg'un rivojlanishi uchun bola oilaviy muhitda, baxt, muhabbat va tushunish muhitida o'sishi kerak"[3] deb e'lon qilingan. Jamiyatimiz taraqqiyoti munosabati bilan oila, uning barcha hayotiy bosqichlari jiddiy o'zgarishlarga uchramoqda. Millatning tarixiy, milliy va regional xususiyatlarini hisobga olgan holda o'zbek oilalari taraqqiyotini umumiy va xususiy taraqqiyotlar asosida oilaviy tarbiyani maqsadga muvofiq yaxshilash lozim. Psixologlar oilaviy nizolarda bolalarning xulq-atvorining asosiy modellari aniqladilar va ular bolalar ongsiz ravishda yoki ongli ravishda barcha qo'pol qirralarni tekislashga yoki ota-onalarni yarashtirishga harakat qiladilar:

- U boshidan kechirgan barcha tajribalar ertami-kechmi unda kasalliklarini keltirib chiqaradi, bu esa shartli ravishda istalgan, chunki ular hammani janjalning davom etishidan chalg'itadi. Ko'pincha bunday bolada jiddiy kasallik rivojlanadi - bronxial astma, ekzema yoki burun shamollashi. Asab kasalliklari, bezovta uyqu va

uxlashning qiyinlashishi, enurez, duduqlanish, asabiy tangliklar kuzatiladi. Agar o'smir tez-tez kasal bo'lib yoki sog'lig'ida muammolar mavjud bo'ls, oiladagi vaziyatni tahlil qilish kerak. Ehtimol, barcha kasallikining ildizini tez-tez takrorlanadigan nizolardadir;

- Agar oilada ko'pincha janjal va nizolar bo'lib tursa va bu xatti-harakatlar bolalar ko'z oldida sodir bo'lsa, kelajakda u shaxsiy hayotida doimiy muvaffaqiyatsizliklarga va ota-onalikning noto'g'ri qiyofasini shakllantirilishiga olib keladi;

- Bola nizoli vaziyatlarda ba'zan o'zini-o'ziga jalb qiladi. Bunda bola oilaviy nizolarda neytral pozitsiyani egallaydi, ularda qatnashmaslikka harakat qiladi. U bu mojarolarni hal qila olmaslikdan juda xavotirga tushishi mumkin, tashqi tomondan hech qanday his-tuyg'ularni namoyon qilmasada, oilasidan tobora uzoqlashishi, yolg'izlikka berilib, hech kimni ichki dunyosiga kirishiga yo'l qo'ymasligi mumkin. Bunday bola har qanday jamoada, keyin esa jamiyatda moslashishi qiyin bo'ladi.

- Ular tez-tez depressiyaga tushadi. Doimiy ishonchsizlik va qo'rquv kuztiladi, o'z-o'zini past baholaydi. O'smirlik davrida bu bolalar his-tuyg'ularga berilib ketishadi va ko'pincha taqiqlangan narsalarda taskin topadilar - chekish, ichish, giyohvand moddalar, uydan chiqish va hokazo.

- Bolaga faqat u guvohi bo'lgan oiladagi nizolr salbiy ta'sir qiladi degan fikr bor. Ammo psixologlar ota-onalarning e'tiborini shunga qaratadiki, o'smirlar tashqaridan ko'rinmaydigan ota-onalar o'rtasida yashirin to'qnashuvlarni ham xis etishga qodir. Ota - onalarning bir-birlarini ayblashi, uzoq vaqt davomida ularning begonalashuvi va munosabatlarda sovuqqonlik bilan yashashi o'smirlarga salbiy tasir o'tkazadi.

Oila tarbiyaning eng boshlang'ich o'chog'idir .Oiladagi muhit bolalar xulqatvorida o'z aksini topadi.Doimiy nizoli vaziyat xukm surgan oilada,psixologik muhit buzuladi va o'smirlarga e'tiborsizlik kuchayadi.Natijada esa o'smir xulqida og'ishishlar yuzaga kela boshlaydi.Bunday vaziyat uzoq muddat davom etadigan bolsa,jiddiy deviatsiyalarga olib kelishi mumkin.Nizoli oilada o'smirlar doim e'tiborsiz va qarovsiz qoladi, oilaviy muloqotga muhtojlik sezadi, natijada o'zгалar panoh izlaydi, boshqa turli mashg'ulotlar topadi,xatto jinoyatchilikka qo'l urishi mumkin.Nizosiz oilalarda ulg'ayayotgan o'smirlar esa doimiy mehr-muhabbat qurshovida bo'ladi,bolani tinglaydilar va u bilan suhbatlashishga vaqt ajratiladi.

Yoshlarda deviant xulq va tarbiya buzilishini oldini olish vositalaridan asosiy o'rinlarda turuvchi oilaviy tarbiya muhitiga e'tibor berish lozim.[10] Otaonalar farzandlari bilan ularning yosh davri xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'proq muloqot qilishlari, ularni qiziqtirayotgan voqea-hodisalar haqida suhbatlashishlari tavsiya etiladi. Oilaviy tarbiyada yetakchi profilaktik vazifa sifatida farzandlarga diniy

tarbiya berish, e'tiqodini mustahkam qilish, ularda har qanday xulq og'ishi ko'rinishi diniy tarafdin ham, dunyoviy tarafdin ham salbiy oqibatlariga olib kelishini tizimli tushuntirish, mustahkam qiziqishlarni erta tarbiyalash, o'zini band qilish va mehnat qilish ko'nikmasini shakllantirish chiqadi. Ota-onalar bolani faollikning xilma-xil turlariga – sport, san'at, bilimga jalb etish orqali shaxs ehtiyojlarini shakllantirishlarini tushunishlari kerak.[13] Zero, shaxsdagi ichki “men” ning atrof-muhit, jamiyat va yaqinlari tomonidan munosib ravishda rag'batlantirilmasligi o'ziga bo'lgan bahosining tushib ketishiga, “tan olinish” ehtiyojining qondirilmasligiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida, shaxs tomonidan boshqa yo'llar bilan “o'zini namoyon etish” istagini vujudga keltiradi. Yoshlarda xulq og'ishi va tarbiya buzilishini oldini olish vositalaridan asosiy o'rinlarda turuvchi oilaviy tarbiya muhitiga e'tibor berish lozim. Ota-onalar farzandlari bilan ularning yosh davri xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'proq muloqot qilishlari, ularni qiziqtirayotgan voqea-hodisalar haqida suhbatlashishlari tavsiya etiladi. Oilaviy tarbiyada yetakchi profilaktik vazifa sifatida mustahkam qiziqishlarni erta tarbiyalash, sevish va sevimli bo'lishga qobiliyatni rivojlantirish, o'zini band qilish va mehnat qilish ko'nikmasini shakllantirish chiqadi. Ota-onalar bolani faollikning xilma-xil turlariga – sport, san'at, bilimga jalb etish orqali shaxs ehtiyojlarini shakllantirishlarini tushunishlari kerak.

Yoshlar orasida, shuningdek, xulqi og'ishgan shaxslar, tarbiyasi qiyin o'smirlar bilan ishlashda ijtimoiy-psixologik treninglarni ko'proq o'tkazish, ularda xarakter xislatlari va jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish orqali xulq og'ishini oldini olish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QONUN HUJJATLARI TO'PLAMI.
— 2006 YIL № 6. 99-M
2. G'oziyev E. G' “Psixologiya”. T. 2008 yil.
3. G'oziev E.G'. “ONTOGENEZ PSIXOLOGIYASI”. NOSHIR TAXRIRI
OSTIDA T. 2020 YIL.
4. Менделевич В.Д. “Психология девиантного поведения”. М.:2016 yil
5. Shoumarov G', Umarov B, Akramova F. “YOSHLARDA XULQ OG'ISHI VA
TARBIYA BUZILINING OLDINI OLISH BO'YICHA PSIXOLOGIK
MASLAHATLAR”. Toshkent.:2015 yil